

„TÖKÉLETES JÖVŐK NINCSENEK”

Interjú Menczer Bélával a Szabad Európa Rádióban (1972)

Menczer Béla történész, eszmetörténész a magyar konzervatív gondolkodás egyik ma még jóformán teljesen ismeretlen alakja. Szellemi pályája és élete egyaránt a legkalandosabbak közé tartozik a huszadik században. Jászi Oszkár unokaöccse, a Galilei-kör fiatal aktivistája, dacos ifjú ellenálló a Horthy-rendszer első éveiben, be is börtönözték néhány hónapra. Aztán emigrál, Párizsban újságíró, Illyés Gyula szobatársa, a Károlyi-emigráció oszlopos tagja. 1929-ben a francia rendőrség felforgatás gyanúja miatt kiutasítja. Berlin következik, majd innen is menekülés, ezúttal Londonba, a Bloomsbury Körbe. Menczer ekkor is a Munkáspárt felé tájékozódik, de történelmi kutatásai Kossuthral és a 48-as forradalommal kapcsolatban egyre jobban kiábrándítják a radikális, antiklerikális liberalizmusból. Egyre nagyobb tisztelettel tekint Eötvösre, s alaposan tanulmányozza.

Franciaország bukása számára traumatikus élmény, amelynek hatására csatlakozik a Szabad Franciaországhoz, De Gaulle hadseregéhez, s közkatonaként vesz részt az afrikai gyarmati háborúban. Három év után malária miatt leszerelik, ettől kezdve De Gaulle német és kelet-európai sajtószolgálatát vezeti. Menczer, aki részben zsidó származású, de kálvinista vallásúnak született, ekkor már katolikus.

Élete további részét Angliában tölti, a BBC-nél dolgozik. Politikai világnézete ekkor kristályosodik ki véglegesen. Ezt katolikus reformkonzervatizmusnak nevezhetjük, amelynek alapja a 20. század borzalmait által igazolt emberi gonoszság komolyanvétele, a 19. századi liberális nacionalizmus éles elutasítása, a birodalmi gondolat felértékelése, beleértve bizony még Metternich herceg rehabilitálását is. Menczer igen sokra becsülte Donoso Cortes spanyol gondolkodót (s persze de Bonald vikomtját is), és általában a spanyol világot, amelyben a szabadság és rend ideális összeegyeztetésére még lehetőséget látott. Egészen sajátos, hogy Spanyolország ugyanilyen mély hatást gyakorolt Menczer egykori iskolatársára és barátjára, Kolnai Aurélna vagy éppen (a konzervatívúvá persze nem váló) Arthur Koestlerre is.

Menczert persze nem tekinthetjük filozófusnak, s nem állíthatjuk egy sorba Kolnaival és Polányi Mihállyal. De igen jelentősnek látszik a magyar és az európai eszmetörténet konzervatív szempontból végzett értelmezése, a klasszikus magyar sorsproblémákra való hiteles és személyes életével alátámasztott reflexió. Azért csak „látszik”, legalábbis egyelőre, mert munkássága teljességgel feldolgozatlan. A Valóság 1975/10. száma közölte vele egy interjút, szigorúan a Károlyi-emigrációra való emlékeire kérdezve; Lee Congdon róla szóló tanulmányának fordítását pedig a Magyar Filozófiai Szemle 1998/4–5–6. száma közli: róla mást magyarul nem olvashatunk. Saját művei sincsenek összegyűjtve, hagyatéka (benne kiadatlan szövegek sokasága, köztük emlékiratai) a Petőfi Irodalmi Múzeumban és az MTA Kézirattárában várnak érdeklődő kutatóra. Az itt közölt interjú is ebből a hagyatékból való, alkalmat rá a Gerd-Klaus Kaltenbrunner által szerkesztett *Rekonstruktion des Konservatismus* című kötet megjelenése adott. A kéziratot, amely az MTA Kézirattárában az Ms 5895/63 jelzet alatt található, Balázs Zoltán rendezte sajtó alá. Köszönjük a segítséget Rozsondai Marianne-nak, a kézirattár vezetőjének.

Németország egyik legismertebb tudományos könyvkiadócége, Rombach & Co. Freiburg in Breisgau híres, régi egyetemi városban, megbízott egy ismert tudósokból és publicistákból álló csoportot az újkori európai politikai és társadalmi mozgalmak, elméletek és ideológiák történetének feldolgozásával. Az első kötet, amely júniusban kerül a német könyvpiacra, a konzervatív pártokkal és eszmékkel foglalkozik. Ennek angol-amerikai kiadása rövidesen követi a német mű megjelenését és nyilván igen nagy érdeklődést fog Angliában kelteni, miután Angliát ma a konzervatív párt kormányozza.

Valószínűleg még ez év őszén követi az első kötetet (az európai konzervatív eszmékről és pártokról) a második, a konzervatív eszmékről Amerikában, az Egyesült Államok alapítása óta, majd Kanadában, a Brit Nemzetközösség más tengerentúli államaiban, Latin-Amerikában stb. A tudóscsoport több tagjának az a szándéka, hogy a konzervatív kötetet további művek kövessék a liberális, radikális, demokrata, szocialista elméletekről, pártokról, mozgalmakról. Remélhetőleg a következő évek folyamán erre is sor kerül. Az első kötet hosszas kutatómunka eredménye, amelyet tíz tanulmány foglal össze. A szerzők között szerepelnek Alois Dempf, Hans Sedlmayr müncheni, Thomas Chaimowicz salzburgi professzor, továbbá angol, holland, francia szakemberek. A kutatási eredmények összefoglalását Gerd-Klaus Kaltenbrunner osztrák tudós vállalta magára az Európa-kötetben, az „Új Világ”-kötet legismertebb munkatársai Russell Kirk, a Chicagóban megjelenő *Modern Age* kiadója és számos, jól ismert amerikai könyv szerzője, továbbá Lukács János, a pennsylvaniai egyetem és Molnár Tamás, a New York-i egyetem magyar származású tanára. Az Európa-kötet egyik munkatársa *Kolnai Aurél*, a québeci egyetem és a londoni Bealford College szintén magyar származású tanára.

Az Európa-kötetben két fejezet jutott a tíz közül Menczer Bélának, aki itt, a londoni stúdióban felel kérdéseinkre. Menczer Béla egyik fejezete Spanyolországgal, másik fejezete a magyar konzervatívokkal foglalkozik.

Mi a mű célja, a kutatómunka legfőbb eredménye?

M. B.: Az első kérdésre a válasz aránylag könnyű, a másodikra már sokkal nehezebb. Elsősorban már azért is, mert a társszerzők műveit csak általánosságokban ismerem, levelezésekből és megbeszélésekből, amelyeket körülbelül két éven át folytattam, németországi és ausztriai utazások során. A munkatársakat dr. Gerd-Klaus Kaltenbrunner, mint a Rombach, freiburgi egyetemi kiadóvállalat irodalmi lektora és igazgatója válogatta ki, a freiburgi igazgatóság jóváhagyásával. Így a társszerzők nagy részét személyesen ismerni nincsen szerencsém, másokkal beható megbeszéléseket folytattam, főként Münchenben és Salzburgban, de inkább a mű céljáról, mint a kutatók eredményeiről. A célt illetőleg, lényeges pontokon, egyetértésre jutottunk.

Tehát a cél?

M. B.: A cél a fogalmak tisztázása, komoly történelmi módszerekkel. Konzervatív, liberális, demokrata, és az ehhez hasonló jelzők a legújabb kor elején, azaz körülbelül kétszáz évvel ezelőtt, az amerikai függetlenségi nyilatkozat és a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata idején szabatos eszmék voltak. Az idők során jelzőszavak lettek, sokszor tartalmukból, értelmükéből kiforgatva. A pártok, amelyek önmagukat konzervatívnak vagy liberálisnak nevezték, az idők folyamán és a nemzeti adottságok és lehetőségek szerint, sok változáson mentek keresztül. A történelmi fejlődés új, nem várt feladatok elé állította a különböző pártokat, amelyeknek elvégzésére a legkomolyabb és legmélyebb gondolkozók, állambölcsek és társadalombölcselek is csak kevéssé készítettek elő híveiket és tanítványaikat. Vannak bizonyosan örökérvényű igazságok, de egy-egy konkrét történelmi esemény formáit és pontos dátumait soha, senki emberi ésszel nem láthatta előre, márpedig az új nemzedékek új feladatai mindig egy-egy konkrét történelmi helyzetből adódtak, egy adott esemény, például a két világháború, következményeiből. Machiavelli, akit sok túlzása ellenére, mégis a modern európai politika egyik mesterének kell tekintenünk, ezt mondja Livius római történelméhez írt kommentárjainak harmadik könyvében: „ha azt akarjuk, hogy egy állami vagy egy lelki és szellemi közösség soká éljen, vissza kell azt időnként vezetnünk eredetéhez, létének okához”. A mi csoportunk azt kívánja, hogy a Szabadság, az Emberi és Polgári Jog, a népi Törvény soká éljenek s velük az újkor minden olyan állama és társadalmi közössége, amelyeknek ezek a fogalmak a szellemi, lelki, erkölcsi alapjai. Az tehát a szándékunk, hogy e fogalmakat eredetükhöz vezessük vissza, a híres firenzei államtitkár tanácsa szerint, aki egyben azt is tanította – és ebben, sajnos a tapasztalat szerint igaza volt –, hogy az erőszakon, bűnön, hazugságon alapuló rendszerek kénytelenek időnként a bűnhöz visszatérni, az erőszakhoz, a súlyos válsághoz, amelyből származtak, a népámításhoz, amely hatalomra jutásukat egykor elősegítette. „*S'ils font la paix, ils sont perdus*” – mondták 1793–94-ben a francia jakobinusokról. Amikor az országot idegen invázió fenyegette, esetleg a feldarabolás a „rendet helyreállító” szövetséges hatalmak között, a francia nép nagy része eltűrte a belső terrort, a hazafias katonai fiatalság annak ellenére sietett a harcterekre, az idegen betörők és bitorlók ellen, de amint lehetőségek mutatkoztak a békére, a belső terror megszűnt és felszámolt, a régi intézmények nagy részét Bonaparte tábornok helyreállította, ámbár a teljes békét soha, mert még az ő új stílusú, lényegében mérsékelt, majdnem konzervatív rendszerének az eredete és létalapja is a forradalom és a katonai szükségesség volt. Különböző változatokkal más nemzetek és más birodalmak esetében ez a történet azóta gyakran megismétlődött, ami egyébként nem meglepő; a francia forradalomból származnak a legújabb kor eszméi és feladatai, de hát a francia forradalom kortársai, ámbár újkort és megújodást ígértek az egész emberiségnek, igen gyakran a régmúlt, a görög-római ókor példáira hivatkoztak. Az ókor bölcseit idézték, mint a jelen útmutatóit, a görög-római ókor erényfogalmait igyekeztek gyakorolni, vagy legalábbis fitogtatni, olykor megdöbbentő és visszataszító képmutatással.

Félbe kell szakítanom... Ön a Szabadságot, az Emberi és Polgári Jogot a népi Törvényt említi, mint a modern népközösségek erkölcsi és szellemi létalapját, amelyekhez a visszatérést kívánja szolgálni új művében. Ezek a fogalmak inkább a Demokrácia, a Liberalizmus mint a konzervatív politika szótárából valók, amely a francia forradalom elveit ellenezte – legalábbis a mai felfogás szerint a konzervatív politika túlzásnak tekintette a Szabadság hirdetését, felforgatásnak az Emberi és Polgárjogok 1789-iki francia manifesztumát.

M. B.: Az elterjedt közfelfogás nem alaptalan ugyan, de csak részben helyes és történelmileg igazolt. Több mint húsz éve írtam könyvet a francia forradalom és az európai forradalom ellenfeleiről 1789 és 1848 között. Ez a mű először 1951-ben jelent meg Angliában, azóta második és harmadik kiadást ért Amerikában, a Notre-Dame University Press gondozásában. Azóta sem szüntem meg a témával foglalkozni, s így azt ma jobban ismerem, mint húsz egynéhány évvel ezelőtt, de akkori konklúzióim nagy részét fenntartom ma is és azokat új német művemben megismétlem, illetve kibővítem és helyesbítem. Amint a franciák mondják, pontokat teszek az i betűkre és áthúzom a t betűket.

Bonaparte, mint első konzul, „liberálisnak” nevezte az 1789-iki elveket; ez a jelző úgy latinul, mint franciául egyértelmű a generosus-sal, ami nagylelkűt, bőkezűt jelent. A forradalom katolikus ellenfelei, Joseph de Maistre, de Bonald, Chateaubriand, továbbá az anglikán Edmund Burke, a német protestáns Friedrich von Gentz nem vetették el maradéktalanul az 1789-iki elveket. Ők maguk is a liberális iskolához tartoztak, sőt a forradalom legfőbb ellenfele, Metternich kancellár is sokáig II József császár követőjének vallotta magát, legalábbis gyakran hangsúlyozta, hogy őt, mint fiatalembert, József császár humánus reformjainak szellemében nevelték s azokat ő, közel 40 évi kormányzása alatt a Habsburg-birodalomban, érintetlenül hagyta. A társadalmi reformok nagy része, pl. a jobbagság eltörlése, egész Európában útban volt, jóval 1789 előtt, a sajtó meglehetősen szabad volt sok országban, másutt, a mai fogalmak szerint is, teljesen szabad. A francia forradalom az erőszak és a terror útjára lépett s ez a liberális reformok irányában megindult fejlődést sok évre visszavetette.

Mégis hol volt és hol van, továbbra is, különbség a konzervatív, a liberális, a demokrata, majd később a szocialista irányok között? Nyilvánvalóan több mint árnyalatiak voltak a különbségek – sőt még ma is azok...

M. B.: Úgy a „liberális”, mint a „konzervatív” fogalmat Európa angol gyakorlatból ismerte meg, de mind a két jelző francia eredetű; a két pártot Angliában eredetileg *whig* és *tory* gúnyneveken ismerték, a francia forradalom után kezdette a két párt hivatalosan használni a konzervatív, illetve a liberális nevet, mint megjelölést. Mint már mondtam, a liberális jelzőt Napóleon, azaz akkor még Bonaparte tábornok találta ki az 1789-iki elvek hívei számára, akik közé önmagát is számította. A konzervatív jelző Bonald erősen forradalomellenes, nagyszabású művéből származik, amelyet e szerző, mint királyhű emigráns, 1792 és 1797 között Németországban írt, de amely Párizsban csak az első konzul idejében jelenhetett meg, amikor is a királyhű francia emigráció nagy része hazatért. Louis-Gabriel vicomte

de Bonald (1753–1839) elfogadta az amnesztiát, de nem titkolta el hűségét és ragaszkodását a Bourbon–dinasztiához. Napóleon ajánlatát különböző hivatalok elfogadására udvariasan, de határozottan elutasította, ámbar az új polgári törvénykönyv, a *Code Napoléon* kidolgozásában részt vett. Később, XVIII. Lajos király alatt közoktatásügyi miniszter volt, majd a Felsőház örökös tagja, Lajos Fülöp király alatt, 1830 júliusa után, egész élete végéig (1839) a felsőházi legitimista ellenzék vezére. Bonald főműve *A politikai és vallási hatalom elmélete*. A társadalomtudomány mai művelői között sokan Bonaldot az új, szociológiai módszer úttörőjének tekintik, a jogbölcselek és állambölcselek után, ő szolt elsőnek külön, önálló „társadalomtudományról”; azaz a politika intézményei helyett, mint a parlament, a végrehajtó, a bírói, a törvényhozói hatalom, Bonald a társadalom tényeit vizsgálta, a munka, a kereskedelem, a termelés, a család tényét, azt gondolván, hogy a francia forradalom törvényhozása, amikor oly jogokról gondoskodott, amelyek a legtöbb embert kevésbé érdeklik (a törvényhozásba való beleszólás joga, a sajtószabadság stb.) figyelmen kívül hagyta a minden ember számára döntően fontos dolgokat, a családi életet, a munkát, a kenyérkereset módjait, a gyermeknevelés kérdését. Vagyis a forradalom az egyén jogait a közösségre, az államra ruházta át, a többség akarátának (amely rendszerint kétes) nem szabott korlátokat, az egyéni szabadságot feláldozta a közszabadságok kedvéért és evvel a politikai és pártzsarnokságok útját egyengette, amelyet szerinte eddig még leginkább a családi elven alapuló monarchikus államforma gátolt. Olykor a zsarnokság gátja nem az alkotmány, amely a legtöbb országban csak papíroson létezik, hanem a társadalom erkölcsi légköre, a hagyományos rend, a nem vitás fogalmak, mint a szülők kötelességei a gyermekekkel szemben, mint a fiatalok kötelességei a családban, a közösség iránt, mint a munka – és így tovább. A pártviszályok között élő államokban vannak a legnagyobb számmal a kitűnő államférfiak – de sajnos csak azért, mert az ilyen államokban van rájuk szükség; megérdemlik a nagy államférfiak a csodálatot, de úgy mint a kiváló orvosok és a remek sebészek. Minden okos ember tiszteli a kiváló orvost, a sebész művészetét, de bizonyosan nincs olyan családapa, aki azt kívánná, hogy a kiváló orvos a tudományát az ő gyerekein gyakorolja. Jobb ha a családban nincs betegség. Jobb ha a nagy törvényhozó, a kiváló államférfi, a nagy hadvezér nem talál alkalmat tudománya gyakorlására, mert a nemzet egészséges, nem él életveszélyek között, megőrzi önmagát, nem annyira a törvények segítségével, mint a mindennapi, örökölt erkölcsiség gyakorlásával. A visszaélések ellen bizonyosan kell a bírói hatalom, az állami beavatkozás, de az egészséges közösség az, ahol az ilyesmire ritkán van szükség, ahol az egyéni élet szabad és biztonságos, bár az élet megköveteli a munka mindennapi áldozatát. Bonald nem ellensége az Emberi és Polgári Jogoknak, de úgy véli, hogy azok csupán „töredékek” a keresztény erkölcs elveiből, hogy a Sinai-hegyi Tízparancsolat betartására való intés többet használna az emberiségnek, mint a „Jogok” proklamációja. Bonald szerint az állam létoka nem az, hogy az egyéni vagy a tömegakarat legteljesebb érvényesülését szolgálja. A termé-

szet törvénye az önfenntartás ösztöne. Minden emberi közösség az önfenntartás, a fajfenntartás célját szolgálja – amint Leibniz mondotta, *Conservatio Speciei*. Az állam létoka a javak megőrzése és gyarapítása, az anyagi, a szellemi, a lelki javaké egyaránt; az állam célja az ezen a téren a már az előző nemzedékek által elért eredmények fenntartása, „konzerválása”, biztosítása.

A haladás tényét Bonald nem tagadta. Nem is vetette el kritikátlanul a tudományos és technikai haladás minden tényét; ellenkezőleg, bizonyos optimizmussal, úgy vélte, hogy a tizenhetedik és tizennyolcadik század oly nagyszabású természet-tudományi haladása után – Newton fizikája, Harvey, Spalanzani, Lamarck biológiája, Laplace kozmológiája, Buffon állattana és botanikája – a jövő, tehát a tizenkilencedik század, „a társadalmi lét törvényeinek felismerésében tesz majd lényeges, új lépéseket”.

Konzervatív gondolkozó, a konzervatív irány szellemi atyja terelte tehát az európai politikát a szociális kérdés felé, nemcsak főművében, amely kevéssel a századforduló előtt íródott, de később az európai békéről a napóleoni háborúk idején írott kisebb munkáiban, a bécsi kongresszus elé 1814-ben terjesztett memorandumában, amelyet Metternich herceg, a kongresszus feje és elnöke, bizonyosan nagy szorgalommal olvasott, miután az osztrák államkancellár diplomáciai irataiban, amelyek csak húsz évvel halála után kerültek a nyilvánosság elé, igen gyakoriak a Bonald-idézetek, az európai nemzetek közös társadalmi érdekeiről és az összeegyeztetendő európai jogrendszeréről.

Bonald útjain járt, bár kissé külön módon, Henri de Saint-Simon, akit a szocializmus ősatyjának tekint, s aki szintén a bécsi kongresszus elé terjesztette terveit Európa új, szociális szervezéséről, a nemzetek közös szervezetéről – és így tovább. Bonald hatása érződött Disraeli műveiben és politikai teljesítményében. A legtudatosabban Balzac vallotta Bonaldot mesterének. A *Comédie Humaine* (Emberi színjáték) epilógusában Balzac kifejezetten Bonaldra hivatkozik, akinek elveit vallja és akit egyben az új elbeszélő művészet gondolkozójának tekint; Balzac óta az új regény a „társadalmi törvényt” kutatja, természetesen annak dilemmáit, eltéréseit, összeüt-közéseit, hiszen minden tragikum az ilyenekből ered. Ami iránt azonban Balzac nem hagy kétséget, az az ő személyes felfogása; a művész feladata az emberi gyengeségek tanulmányozása, végtelen változatokban, de ugyanakkor Balzac teljesen jóváhagyja a társadalom alapelveit, Bonald szellemében. A regény a kivételekkel foglalkozik, de a kivételek tragédiája, még ott is, ahol részvétet, sőt csodálatot érdemel, mit sem bizonyít a szabály ellen, sőt érvet szolgáltat a szabály javára, erősíti azt.

További kérdés: volt az ilyen konzervatív bölcséletnek jellegzetesen magyar hatása, és miért bízták Önre éppen a spanyol és a magyar fejezetet? Hiszen e két ország között kevés és ritka volt a kapcsolat...

M. B.: A konzervatív életfelfogás messzemenően jellemezte a magyar irodalom legjavát az utóbbi százötven év során, még ott is, ahol oly szerzőkről, gondolkozókról és közéleti emberekről van szó, akik magukat radikális demokratáknak, vagy legalábbis liberálisoknak vallották. A konzervatív állambölcselők és társadalomből-

cselők sorát három szerző nyitotta meg a francia forradalom éveiben, az angol Edmund Burke – aki egyébként mint politikus a *whig* párthoz tartozott – a francia Bonald és a német Gentz (forma szerint született porosz állampolgár, Kant-tanítvány a königsbergi egyetemen, de sziléziai születése folytán még az osztrák tradíciók neveltje; Szilézia csak néhány évvel Gentz születése előtt lett porosz tartomány, Gentzet szíve még Ausztriához húzta s ha első művei Königsbergben és Berlinben jelentek is meg, az utókor számára Gentz elsősorban Metternich közeli munkatársa, az 1814–15-iki bécsi kongresszus főtitkára, az egybegyűlt hatalmak határozatainak szerzője és egész haláláig [1832] mint diplomáciai író, Ausztria politikájának a szócsöve).

A Bonald–Burke–Gentz-féle problémák klasszikusai közé legalábbis egy magyar szerző tartozik: Eötvös József. Ámbár őt a liberális korszak államférfiának tekintjük, műve a tizenkilencedik század uralkodó eszméiről a konzervatív irány klasszikusai közé sorolható. Eötvös nyilvánvalóan a Bonald által felvetett problémát fűzi tovább, a politikai közszabadság és az egyéni szabadság viszonyáról és olykor elkerülhetetlen összeütközéséről gondolkodik, továbbá az írott és a nem-írott törvényekről, amelyek közül az íratlan törvény, az élet törvénye, a társadalom és a természet törvénye az erősebb szerinte is. Egyébként ebben a szocialista gondolkozók, elsősorban Ferdinand Lassalle (1825–1864) Marx és Engels mellett a modern szocializmus atyja szintén Bonaldot követte művében *Az Alkotmányról* (1863), ahol szembeállítja a „tényleges alkotmányt” az írott törvények egész sorával.

Eötvös a tényleges demokráciát elfogadta, csakúgy mint a reá leginkább ható francia gondolkozó, Alexis de Tocqueville (1805–59). Természetesen Bonald főműve, Tocqueville és Eötvös főművei között néhány évtized telt el. Tocqueville és Eötvös az 1850-es évek szerzői, Bonald élete nagyobbik részét még a tizennyolcadik században élte le, ő még a tizennyolcadik század gyermeke. De Eötvös műve is kommentár egy forradalomról, miként Bonaldé, Gentzé, Burke-é, Joseph de Maistre-é volt; Eötvös az 1848–49-iki európai forradalom tanulságain gondolkodik és azokat kívánja levonni. Az egykori francia és német kritikusok közül többen úgy vélték, hogy Eötvös volt, a spanyol Juan Donoso Cortés (1809–53) mellett az európai forradalom tanulságainak legmélyebben szántó állam- és társadalombölcselelője. Új munkámban mind a két gondolkozó művét igyekeztem elemezni – mind a kettőről írtam már korábbi tanulmányokat, amelyeknek egyébként egyik, számomra igen megtisztelő eredménye volt meghívásom 1949–1952 és 1953-ban a madridi Ateneo Szabadegyetem előadói székére, majd később a navarrai egyetemre, továbbá a Spanyol Akadémia Donoso-érme, amelyet nekem Florentino Perez Embid, az Ateneo akkori elnöke 1953-ban nyújtott át. A tanár földolga, hogy tanuljon, új ismereteket szerezzen és előadásai során tízszer annyit tudjon mint hallgatói, de csak annak oly hányadát közölje, amely hallgatóit tovább viszi, új szempontok felé. Donosón kezdtem, de spanyolországi hat kurzusom során 1949 és 1967 között többet tanultam, mint tanítottam. Megismerkedtem a mo-

dern spanyol bölcsélet egészével, és reájöttem arra, hogy a legjobban ható európai eszmék jó része spanyol eredetű, legalábbis a spanyol történelem tapasztalatában gyökeredzik.

A spanyolok fedezték fel Amerikát. Ők adták az Újvilág északának a Canada nevet – ami spanyolul azt jelenti: „a havas ország”. A spanyol Amerika gazdasága vette fel az európai hegemonia problémáját – a hosszú küzdelem a Habsburg- és a Bourbon-birodalmak között ennek volt a következménye.

A spanyol örökösödési háború a tizennyolcadik század első éveiben valósággal „első világháborúnak” is nevezhető. Először vívtak az európai hatalmak csatákat két más kontinensen, Ázsiában és Amerikában, az európai főhatalomért, az európai döntő csaták előtt, a Rajnán és Olaszországban. Ennek a „világháborúnak” volt része Rákóczi Ferenc magyar felkelése. Ennek következménye volt Oroszország nagyhatalommá növekedése Nagy Péter cár alatt – míg a többi hatalmak a spanyol kérdéssel voltak elfoglalva. De ennél is lényegesebb a spanyol események és a spanyol eszmék hatása a tizenkilencedik század elején. A Napóleon ellen spanyol nép-felkelés 1808 és 1814 között volt a nemzeti szabadságok felkeléseinek megnyitó fejezete. A cadizi spanyol nemzetgyűlés proklamálta 1812-ben a „nemzeti alkotmányt”, a „történelmi alkotmányt”; a cadizi elvekre hivatkoztak 1820-ban a nápolyi felkelők, az olasz Risorgimento előfutárjai. A spanyol példa azt bizonyította, hogy az elvont elveknél elevebb valóság a nemzet, úgy, ahogy azt a történelmi és földrajzi körülmények kialakították, hogy alkotmány kell ugyan, de csak a nemzeti életakarát kifejezése, és hogy az alkotmány akkor lelkesíti valóban a tömegeket, ha az régi szokásaik, vallási hitük, egyéni szabadságuk kifejezésére szolgál, s nem elvont elvekre hivatkozik.

Hasonló alkotmányt és nemzeti egységet kívántak rövidesen a németek, az 1813-iki felkelés során, majd utánuk az olaszok. Európában spanyol divat kezdett járni. A Schlegel fivérek esztétikája felfedezte a „spanyol népi lelkületet” Calderón, Lope de Vega drámáiban, Katona József Bánk bán nejét, akinek addig neve nem volt, hirtelen Melindára keresztelte, és megtette a mórok elől Magyarországra mentett spanyol leányzónak. Magyarországon megindult az új mozgalom, a nemzetiség és a történelmi alkotmány időszerű megújítására és a mozgalommal együtt annak sajnós kinövése is, az úgynevezett „korteskedés” – a spanyol *Cortes* szóból, amint a cadizi alkotmány új parlamentjét hívták. A Napóleon ellen küzdő kormányok kezdetben örvendő üdvözlést a spanyol megmozdulást, de rövidesen megrémítette őket a spanyol példa utánzása más országokban; hiszen a spanyol stílusú katonai összeesküvéseket jelentett sok helyen – pl. Nápolyban – a régi királyi hadseregek szigorú fegyelmének a végét, hiszen a nemzetiség, mint általános elv, radikálisan alkalmazva, az összes fennálló államkeretek felbontását jelenthette, nem a húsz éven át remélt békét és jogrendet, hanem az új háborúk veszedelmét...

Érthető, hogy az új felkelések a katonai összeesküvések, itt-ott a politikai gyilkosságok oly reakciót váltottak ki, 1820 után, amelyet Metternich herceg és a libe-

rális hajlamú Sándor cár Bécsben, 1814-ben még nem terveztek. Az erőszak, a fel-forgatási szándék a 18-ik század végén megállította és visszavetette a humánus hal-ladást, a 19-ik század első felében visszajára fordította a már megindult fejlődést a nemzeti önállóságok, a szabadabb társadalom és a demokrácia felé; az átmenet szükségességét a nagyobb népi önkormányzat felé a konzervatívok is elismerték...

Utolsó kérdés; kikre gondol, amikor „magyar konzervatívokról” beszél? Nem volt inkább a magyar reformmozgalom liberális és demokratikus szellemű?

M. B.: Voltak erősen konzervatív vonásai a liberális és demokratikus mozga-lomnak is.

Kossuth is a „történelmi alkotmány” védőjének vallotta magát, erősen védel-mére kelt a „történelmi államalakulatnak”, amikor hallani sem akart, még federá-ciók keretekben sem a régi magyar állam területi megcsonkításáról. Deák Ferenc a legliberálisabb törvényhozás híve volt, az új büntetőtörvény és polgári törvény-könyv-tervezet szerzője 1840–43-ban, de Magyarország jogait és önállóságát törté-nelmi érvekre alapította, több száz éves, régi törvényekre.

De a valódi magyar konzervatív iskola feje Dessewffy József gróf volt (1771–1843), majd az ő fiai, Dessewffy Aurél és Emil gróf. Dessewffy Józsefet mi főként mint Széchenyi kritikusat és ellenfelét ismerjük. Valóban az volt, de egyben mes-tere és előfutárja is volt a „legnagyobb magyarnak”, és némi irodalmi párbajok után – egyébként úri modorban – személyes jó barátja is. Dessewffy „európai ma-gyar politikára” törekedett, európai érdekekre kívánta terelni a magyarság figyel-mét, mint ezt majd olvasóim látni fogják.

Az osztrák birodalom szabadabb szellemben való átalakítását lehetségesnek vél-te, az orosz „byzantinizmustól” jobban félt. Ausztria átalakítását éppen a magyar reformerek alkotmányos szellemétől várta, a már akkor jelentkező, porosz „pán-germanizmus” nyugtalanította. A bécsi határozatokban az „európai judicium” kezdetét látta – az ő saját szavait használom; „ne egymással vagy egymás ellen szö-vetkezzenek ezután a fejedelmek. Szövetkezzenek saját népeikkel és nyerjék meg azokat okos, tisztos, a civilizált rendet fenntartó princípiumok javára.”

Dessewffy Emilnek és körének, Szögyény-Marich László volt udvari alkancellár-nak, Majláth György országbírónak, gróf Szécsen Antalnak, a tudós diplomatának, Vay Miklós bárónak, Sennyey Pál bárónak nagy, sőt döntő szerepe volt az 1849 utá-ni ostromállapot és az ún. Bach-rendszer felszámolásában. A kiegyezés Deák Ferenc vezetésével jött létre 1867-ben. Sokan vélték azonban úgy, hogy a konzervatívok ve-zetésének megtartása jobb lett volna. Dessewffy Emil 1859-ben Rechberg gróf kül-ügyminiszter útján memorandumot küldött Ferenc József császárhoz, amelyben a magyar konzervatívok nevében a centralizált bécsi bürokrácia minimumra redukálá-sát ajánlotta, a mielőbbi magyar és cseh koronázást *egyidejűleg*, az alkotmányos és egyenlő önállóságot a birodalom minden nemzetének, a történelmileg bevált hatá-rok között, a német elsőbbségi törekvés helyett (amely 1866-ban Königrätznél vég-ződött) „európai politikáját”, „kontinentális” szövetséget Franciaországgal.

Nem bizonyos, hogy ez véglegesen rendezte volna a nemzetiségi kérdést és végleg kielégítette volna az összes igényeket. De valószínű, hogy a Desseffy-terv, amelyet egyébként az önálló Erdély utolsó kancellárja, Jósika Sámuel báró, a magyar konzervatívok egyik legkiválóbb politikusa minden erejével támogatott a magyar–román egyetértés reményében, barátokat szerzett volna a magyar álláspontnak a horvátok, szerbek, románok és német-osztrákok között, míg 1867-es „dualizmus” azok többségének nem tetszett.

1870–71-ben a magyar konzervatívok erősen franciabarát tendenciát mutattak, az emigrációból hazatért előbb Kossuth személyes környezetéhez tartozó Irányi Dániel tiltakozó határozati javaslatát Elzász-Lotharingia annexiója ellen, megszavazták. Ürményi Miksa, a konzervatívok parlamenti szónoka ez alkalommal azt mondta, hogy Bismarck győzelme „nem német egységet, hanem porosz caesarizmust jelent”, lehetetlenné teszi, hosszú időre, Európa oly kívánatos összefogását a közös kultúra jegyében, amely csak a német–francia–angol szövetségben elképzelhető. Nézetéhez csatlakozott Babeš Vince, az erdélyi románok szónoka a magyar parlamentben: „állami egységre nincsen szükség” – mondta –, „ha van a nemzeti lét kifejezésére más mód” – Svájc nem tagja a német birodalomnak, Genf és Bruxelles francia kultúrájú városok, annexió nélkül is, Erdély magyar, román, szász nemzetiségű ország, nem szükséges, hogy Erdély a román királysághoz tartozzék. Az európai federáció gondolatát vetette fel egyébként 1870–71 után Renan, akit az egyháztól való eltérései folytán a világ jól ismert, de aki mint konzervatív gondolkozó későbbi műveiben kevesebb világhírt élvezett, valamint Frédéric Le Play, a nagy francia szociológus, aki úttörő társadalomtudományi műveiben Bonald tanítványa. Oly ismert volt a magyar konzervatívok franciabarátsága és európai federalizmusa 1870–71-ben, hogy Bismarck 1879-ben Bécsben óvást emelt Kállay Benjámint kinevezése ellen a közös külügyminiszteri székre, Andrassy Gyula lemondása után. Kállay Benjámint addig a közel-keleti osztály főnöke volt a Ballhausban, a Balkán-kérdések legjobb ismerője, mint tudós és történetíró, mint a kitűnő Kelet Népe folyóirat szerkesztője, a magyar konzervatív irány szellemi vezére. Mint közös pénzügyminiszter, Bosznia minisztere, mint a szerb, bolgár, román, új-görög irodalmak kiváló tudósa, Kállay Benjámint egész életét a dunai és balkáni unió terveinek szentelte. Az ő iskolájához tartozott Grünwald Béla, akit a radikális reformerek közül is sokan a magyar történelmi gondolkozás merész újtójának és mesterének tekintettek, konzervatív létére, Beöthy Ákos, a máig is legjobb Széchenyi-életrajz szerzője, Asbóth János, a reformkor legeredetibb történetírója, a századvégi új magyar irodalom (Vajda János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő stb.) legmegértőbb kritikusa, valamennyire a „Nyugatosok” előfutárja, Bernát István, a magyar szociológia atyamestere, főként az agrárszociológia megindítója, úgyszólván a későbbi falukutatók őse. Az uralkodó irány, az industrialista liberalizmus, amelyet a századforduló idején Tisza István képviselt a politikában, Gratz Gusztáv, Hegedűs Sándor, Hegedűs Loránt, Matlekovics Sándor a gazdasá-

gi és szociológiai irodalom terén, háttérbe szorította a konzervatív irányzatot. Ideje volt annak, hogy azt valaki a mai perspektívából felelevenítse és a helyes összefüggésbe állítsa be, s én csakis erre törekedtem...

Végső, személyes, talán indiszkrét kérdés: konzervatívnak vallja Ön, az egykori forradalmi szocialista, Károlyi és Jászi híve és személyes barátja, önmagát?

M. B.: Konzervatív vagyok, ahol a kultúrjavak megőrzéséről, az elért szellemi és lelki eredmények fenntartásáról van szó, dühödten és radikálisan liberális, amikor a lelkiismeret szabadságát kell védeni, amint kellett a faszizmus és náciizmus éveiben, szocialista *ma is*, ha ez nem jelent mást, mint a lehetőség szerinti általános népjólét kívánását és előmozdítását. Ha úgy tetszik, demokrata is vagyok, ha ez a jelző önállóságot, önkormányzatot jelent, felelősséget az érett népek számára... A történelem nem foglalható végleges rendszerekbe. A történelem a *végtelen* helyzetváltozások sorozata. A bölcsélet nem rendszerekre és „izmusokra” törekszik, hanem a tapasztalatok helyes értékelésére, az adott helyzetekben a helyes döntésekre. Olyan helyzet még soha nem volt (és nem is lesz), amelyben a jobb és a rosszabb között dönteni nem kellett, amelyben nem hárultak az egyénekre és a népekre új felelőségek.

„Végleges” megoldások, tökéletes „jövők” nincsenek. De helyes állásfoglalások minden változó, adott helyzetben vannak és mindig lesznek. Nincs oly doktrína, oly „izmus”, amely minden helyzetben kötelező lehetne. De igenis vannak – egy nagy olasz társadalombölcsele, Vilfredo Pareto szavai szerint – „erkölcsi állandók” és „lelki állandók” a történelmi változatok között. Ily értelemben, de csakis ily értelemben, a történelem az élet mestere, a tapasztalatok áttekintésének módszere – még akkor is, ha végleg lezárt korszakokról van benne szó, amelyeknek problémái egykori intenzitásukat és aktualitásukat végleg elveszítették.